

[«ВСЕРЕДИНИ У НЬОГО ПАЛАЛО БАГАТТЯ ЛІРИКА»] ГНАТ МИХАЙЛИЧЕНКО*

Фрагменти

Гнат Михайличенко ще зі шкільного стільця, 1911–1912 рр., пірнув у вир нелегальної революційної боротьби з її жахливими і відважно-героїчними пригодами, та рано пізнав режим царської в'язниці, і жандармське катування, і заслання в просторах холодної, дикої сибірської тайги. І в найлютішу пору кривавої бойні, в денікінському підпіллі Г. Михайличенко загинув у льохах генеральської інквізиції смертю хороброго.

Од Г. Михайличенка ми маємо літературну спадщину, що її нині зібрано. Ці аркушики з тюремних спогадів, нотатки, «листки з-під снігу», що на них

Передмова А. Приходька до видання творів Г. Михайличенка вперше надрукована в журналі «Червоний шлях» (1929), а згодом — і в книжковому виданні. Фрагменти подано за першодруком. — Тут і далі — прим. упоряд., якщо не зазнач. ін.

Тексти подано за виданнями:

Гадзінський В. Символіка «Блакитного роману» // Гадзінський В. Фрагменти стихії: Статті та рецензії: 1921–1926. — [Б. м.]: Держ. вид-во України, 1927. — 174 с. — С. 5–18.

Йогансен М. Еротизм в новій українській поезії («Онан» Поліщука. «Блакитний роман» Гната Михайличенка) // Жовтень. — 1921. — С. 98–99.

Михайличенко Г. Блакитний роман. — Харків: Всеукр. держ. вид-во, 1921. — 51 с.

Михайличенко Г. Художні твори / Впоряд. з поясненнями та бібліогр.-крит. нарисом В. Гадзінський; за заг. ред. та з передм. А. Приходька. — Одеса: Держ. вид-во України, 1929. — 296 с.

Приходько А. Гнат Михайличенко // Червоний шлях. — 1929. — № 2 (71). — С. 152–157.

вилитись переживання і відблиски велетенської душі, — заслуговують особливої уваги як продукт безперечного першорядного таланту: яскравого, оригінального, самотнього і... самотнього.

Ясним метеором промайнуло життя геніального самородка у величних хвилях революційного руху аж до трагічного кінця. І на скрижалях української історії лишилась ніжна і тяжко-драматична творчість Гната Михайличенка як якийсь парадокс, як скалки чудових узорів, що випадково збереглися після руїни, як рештки фрагментів, на яких заховалися сліди таємничих знаків нерозгаданого надзвичайно змістовного, глибокого життя.

Неспокійна, небезпечна і завжди майже мандрівна доля революціонера не сприяла можливості для Г. Михайличенка розвинути, скульптивувати і виявити могутню потенціальну творчість літератора-поета. Його талант письменника проривався стихійно з-під ґрат підпілля царизму, вибухав із юнацько-молодої, як рідко темпераментної індивідуальності, яку зламано підпілним життям, скалічено тортурами царських в'язниць... Гнат Михайличенко був виключно кріпкою натурою із сильним аналітично-філософським розумом, із надзвичайним темпераментом, із залізними вольовими імпульсами, що завжди становили передумову, запоруку перемоги в тій або тій акції, бо могли повести його на всяке взяте ним до виконання завдання і — навіть на божевільний відважний героїзм. Та водночас він мав і ніжне ліричне серце. І ліризм — це та риса, що розм'якшувала крицеву постать революціонера-вождя Михайличенка, та штовхала і скеровувала його на шлях літературної творчості.

Таємними струмочками, родничками інтимності виливалися глибокі, поетичні емоції Г. Михайличенка у формі новелок, написаних чудовою віршованою прозою. Ці твори були проривом нестримного, лірично-поетичного натхнення музи Михайличенка, що відривала його від виру революційної бурі та відносила до тихої оази творчості поета.

І тяжко сказати, що переважало в душі Гната Михайличенка: революціонер, відважний борець, чи письменник-поет, який крадькома у кутку в'язниці на шматках газетного паперу, або в нелегальному помешканні, під загрозою щохвилинного арешту і смерті «слова разком нанизав між рядками свого смертного присуду, написав власною кров'ю...»^{*}.

Безперечне те, що Гнат Михайличенко на арені великої борні був і поетом. Могутній гомін життя, процес історичної боротьби — вимагав від кожного солдата-борця насамперед кебети революціонера. І Михайличенко був ним до загину. Одначе всередині у нього завжди палало негасиме багаття ніжного, елегійного лірика. І що тяжчі переживання поета, то сильніша емоціональна насиченість його творів. Історія революцій знає не мало прикладів, коли творчий екстаз поета-лірика підносився до апогею в хвилини найбільшої небезпеки. Як відомо, Каміл Демулен і Андре Шеньє у французькій революції перлини своєї ліричної творчості лишили напередодні страти на ешафоті. І Гнат Михайличенко перед смертю пише «Блакитний роман», напосний натхненням останнього подиху, останнього проміння світла, з пророчою по-

* Г. Михайличенко «Блакитний роман».

святою життю: «На втраті тебе я пригадую, останній свій погляд тобі я присвячую».

Літературні твори Г. Михайличенка, як уже ми сказали, складаються здебільшого з коротеньких новелок, шкіців, психологічних художніх мініатюр і нотаток із особистих переживань і настроїв. Вони — і кожний сам по собі, і в циклах — ув'язані закінченою художньою концепцією, оформлені задумом, оздоблені й наповнені імпресією великого майстра, виключного в сучасній українській літературі чарівника слова. Мова Г. Михайличенка як гіпноз — принадна і легка; вона захоплює читача несподіваними зворотами, хвилює симфонією незвичайних музичних ритмів і сполучень... Однак характерними особливостям творчості Михайличенка є надмірна емоціональність і любовний ліризм. Кохання як лейт-мотив проходить зажуреним акордом майже через усі його твори. І цікаво особливо те, що більшість цих творів написано у в'язниці, в підпіллі й у період активної класової боротьби, себто тоді, коли Г. Михайличенко горів як борець в огні класової війни.

Мимоволі у кожного, хто читає твори Гната Михайличенка, виникає питання: чим же пояснити той парадоксальний факт, що письменник-революціонер, який перебував на бойових аванпостах і закликав трудящих до борні, мав водночас такий сильний лірико-індивідуальний ухил? Чому бракує бойових соціальних мотивів? Чому замість пафосу життя бринять ноти журливого кохання, суму про нездійснені мрії, звучать мелодії знесилоного стогону, страждання зламаной душі? Чому від творчості Г. Михайличенка

віддає незрозумілим ніби упадництвом і приниженим тонусом життя? Чому?

Перед тим як відповісти на ці запитання, ми дозволяємо собі дуже коротенько зупинитися на основних мотивах творчості письменника.

Усю невелику спадщину Гната Михайличенка, на мій погляд, можна розподілити за мотивами на чотири групи: 1) В'язниця, 2) Місто, 3) Лірика, точніше лірична проза і 4) Різні по характеру твори.

Тюрма — це те найтрагічніше, що вплинуло на психологію творчості Г. Михайличенка та знайшло собі віддзеркалення в усіх його творах.

Насамперед в'язниця обпалила молоду юнацьку душу Гната Михайличенка, що з романтичним екстазом, захопившись голубою мрією про соціалізм, пішов на нелегальну революційну роботу за режиму царя. Вона надломила ніжну експансивну істоту юнака, глибоко вразила тонку, чулу і глибоку психоорганізацію; вона була могилою, що замикала в товстих мурах живу людину, обривала у неї всі життєві надії. В'язниця в уявленні Михайличенка була конденсованим символом капіталістичного суспільного ладу: могутнім, часом здавалося, непереможним; навіть сонце не пододало страшної тюрми («Тюрма»).

У тюремних зошитах він лишив оповідання «Погроза Невідомого», де змальовує виключне напруження людської психіки, доведеної до галюцинації. У героя оповідання з'являється настирлива ідея про самогубство. Герой галюцинує і в афективному стані ледве не кінчає самогубством.

Твір цей автобіографічний. Гнат Михайличенко змальовує самого себе, свої переживання, роздвоєність власного я. Пригадую, коли ми з Г. Михайличенком 1918 р. сиділи у в'язниці й чекали виконання смертного присуду, він в одну з гарних хвилин (і у в'язниці бувають гарні хвилини) розповідав про свої минулі тюремні пригоди і зокрема розповів епізод про те, як він ледве не повісився. Це, власне, і був переказ його оповідання «Погроза Невідомого» без жодних змін. Потім я прочитав це оповідання в альманахові «Зшитки боротьби», що його підготував до друку небіжчик... «Погроза Невідомого» один із найліпших художніх творів Г. Михайличенка. Це шедевр художньої репродукції тюремного психозу: реалістичний, яскравий, вразливий... Він заслуговує вивчення не лише митця, а і психіатра.

«Погроза Невідомого» у Г. Михайличенка значиться в циклі «З тюремних зошитів». Але цей підзаголовок можна додати майже до всіх його творів, бо більшість із них написано або в неволі, або в умовах нелегального життя.

В'язниця, надломивши психологічну рівновагу Гната Михайличенка, назавжди залишила в ньому «знаки незнані», невиявлені якоїсь роздвоєності, притаманної його життю і творчості.

Суть цієї роздвоєності, своєрідного дуалізму в тому, що Г. Михайличенко могутньою волею і розумом підкоряв у собі болюче і пекуче ниття своєї виснаженої до краю нервової системи — і на арені революційного та громадського життя був монолітний як людина: розум, воля й чуття перебували в певній видимій гармонії. Але, лишаючись із самим собою на самоті,

він потрапляв у полон свого чуття, рефлексій і «гри» напружених нервів. І тут уже діяв Михайличенко другий: той, що в певному емоціональному екстазі набував метерлінківську прозорість бачити потойбічну «душу речей», кантівську «річ у самому собі», той, чия гострота уявлень і творення фантастичних образів пересягала навіть виключну барвовість образів і різноманітність форм славетного художника Чюрльоніса⁴; той, хто образи свої доводив до грані галюцинацій...

Достатньо зазначити для підтвердження наведеного, що в багатьох його творах діють дві особи: «Я» і «Ти», які по суті є виявлення напівсимволічних, напівмістичних трансів («Історія одного замаху», «Погроза Невідомого», «Блакитний роман» тощо). Важливе також і те, що Гнат Михайличенко, перебуваючи в творчому захопленні, з надзвичайною барвистістю і яскравою детальністю фіксує всі свої спостереження, всі польоти часом дивної і геніальної фантазії та нотує у своїх оригінальних творах.

Другий мотив творчості Г. Михайличенка — місто, що відбилося в новелах із циклу «Місто». Письменник малює кілька образів із нашої соціальної дійсності, які є пережитками старого суспільного устрою («Повія», «Старчиха», «Дівча»). Він сумує над болячками і соціальними антагонізмами нашого міста, виявля-

---

⁴ Мікалоюс Константінас Чюрльоніс (1875–1911) — литовський художник і композитор періоду *fin de siècle*, сприяв розвитку символізму та югендстилю, один із основоположників абстрактного модерну в Європі.